УДК 376.36:616.89-008.434
DOI https://doi.org/10.32782/1992-5786.2026.105.9

Н. А. Суховієнко
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри початкової і спеціальної освіти
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
ORCID: orcid.org/0000-0002-0528-9494

І. М. Литвин
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри початкової і спеціальної освіти
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
ORCID: orcid.org/0000-0002-8946-1449

І. І. Глущенко
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри навчання, виховання та інклюзивної освіти
Херсонської академії неперервної освіти
ORCID: orcid.org/0000-0001-7138-8303

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОСВІТНЬО-КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ ПРИ ЗАЇКАННІ І ТЕМПО-РИТМІЧНИХ ПОРУШЕННЯХ МОВЛЕННЯ

У статті розкрито сутність заїкання та темпо-ритмічних порушень мовлення як складних багатофакторних мовленнєвих порушень, що проявляються у дезорганізації темпу, ритму та плавності мовлення і негативно впливають на комунікативну діяльність дитини. Визначено, що спільною характеристикою цих порушень є недостатня сформованість механізмів регуляції мовленнєвої діяльності. Проаналізовано сучасні наукові підходи до розуміння природи заїкання: клінічний, фізіологічний, нейропсихологічний, психологічний та лінгвістичний, що дозволило обґрунтувати необхідність комплексного підходу до організації корекційної роботи.

Встановлено, що виникнення та перебіг заїкання можуть бути зумовлені як нейрофізіологічними механізмами, так і психогенними чинниками, зокрема впливом стресу та травматичного досвіду. Окреслено особливості прояву заїкання, його класифікації та ступенів тяжкості, а також відмежовано його від суміжних порушень.

Доведено, що в умовах воєнного стану в Україні ризики виникнення та ускладнення заїкання і темпо-ритмічних порушень мовлення значно зростають унаслідок психоемоційного напруження, травматичних подій, стресових подій та порушення стабільності життєвого середовища. Обґрунтовано доцільність використання нейропсихологічного підходу в корекційній роботі з опорою на концепцію трьох функціональних блоків мозку. Наведено приклади вправ для активізації кожного блоку мозку для поетапної роботи над розвитком мовлення після пережитої стресової ситуації, яка призвела до заїкання та темпо-ритмічного порушення мовлення.

Узагальнено та визначено основні теоретико-методологічні засади освітньо-корекційної роботи, які формуються на основі інтеграції підходів: психолого-педагогічного (враховує індивідуальні особливості дитини), діяльнісного (корекція мовлення в процесі активної діяльності), фізіологічного (увага на правильність дихання, голосоутворення і артикуляцію), нейропсихологічного (вплив на функціонування мозкових структур). Сформульовано та описано ключові принципи організації корекційного процесу: комплексність, поетапність, систематичність та індивідуалізація. Доведено, що їх дотримання забезпечує підвищення ефективності освітньо-корекційної роботи та сприяє гармонійному мовленнєвому розвитку дитини.

Ключові слова: *порушення мовлення, заїкання, освітньо-корекційна робота, розвиток дитини, психічні функції, функціональні блоки мозку.*

Постановка проблеми. Проблема заїкання і темпо-ритмічних порушень мовленнєвого розвитку є однією із найбільш багатогранних у сучасній логопедії і в спеціальній освіті. Вона охоплює не лише порушення плавності мовлення, а й широкий спектр супутніх труднощів, які виникають у дитини, зокрема, емоційного, когнітивного, поведінкового характеру. Заїкання як порушення мовлення має поліфакторну природу і проявляється у вигляді судом мовленнєвого апарату, порушення темпу, ритму та інтонаційної організації мовлення. Темпо-ритмічні порушення

© Суховієнко Н. А., Литвин І. М., Глущенко І. І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

мовлення можуть виявлятися як прискорене, уповільнене або нерівномірне мовлення, що суттєво впливає на якість комунікації та соціальну адаптацію дитини.

Сучасні наукові підходи розглядають заїкання і темпо-ритмічні порушення мовлення не ізольовано, а в контексті загального розвитку дитини, враховуючи взаємозв'язок мовлення з психічними процесами, моторикою, емоційно-вольовою сферою та особливостями соціального середовища, в якому перебуває дитини. У зв'язку з цим особливої ваги набуває методика освітньо-корекційної роботи, яка поєднує педагогічні, психологічні та медико-реабілітаційні заходи для подолання мовленнєвих порушень. Ефективна корекція передбачає не лише формування правильного мовленнєвого дихання, темпу та ритму, а й розвиток саморегуляції, зниження тривожності, формування впевненості під час комунікації. Коректний добір корекційних заходів є вкрай необхідним, оскільки знижує ризик низької самооцінки дитини, а також її соціальної ізоляції.

Особливої уваги потребує розробка та впровадження індивідуалізованих методик освітньо-корекційної роботи, які враховують вік, рівень розвитку, тип порушення, психологічні особливості дитини. Важливим є також міждисциплінарний підхід, що передбачає співпрацю логопеда, психолога, педагога та батьків. Така взаємодія дозволяє створити сприятливе мовленнєве середовище та забезпечити стійкий позитивний результат корекційного впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях низки дослідників, зокрема Л. Бєлякової, З. Ленів, Л. Журавльової, В. Селіверстова, М. Хватцева, Р. Юрової та інших, заїкання визначається як одне з найбільш складних і тривалих мовленнєвих порушень. У сучасних дослідженнях дане порушення розглядається з точки зору різних наукових підходів: клінічного підходу (його дотримуються В. Кочергіна, Н. Власова), фізіологічного підходу (представляє М. Брунс, М. Жинкін, Є. Нікітіна), нейрофізіологічного підходу (представниками є Ж. Глозман, Ю. Флоренська), психологічного підходу (виділяють Н. Карпова, Н. Станішевська) та лінгвістичного підходу (Р. Аванесов, Л. Златоусова, М. Матусевич, Л. Чистович та інші). Окремо слід виділити сучасний виток досліджень в українській педагогіці. Розгляд проблеми заїкання як порушення мовлення, що виникає або посилюється в умовах воєнного стану розглядається у роботах останніх декількох років українською вченою Ю. Рібцун. Це показує проблему заїкання як комплексного порушення, яке вимагає коректної методики освітньо-корекційної роботи.

Актуальність теми зумовлена зростанням кількості дітей із мовленнєвими порушеннями, що пов'язано як з біологічними чинниками, так і з особливостями сучасного соціального середовища. Фактори сучасного світу, які негативно впливають на формування мовлення, є: підвищене інформаційне навантаження, раннє використання цифрових технологій, а також зменшення живого спілкування внаслідок дистанційного навчання. Крім того, недостатня своєчасна діагностика та фрагментарність корекційної допомоги можуть призводити до закріплення порушень і їх переходу у більш стійкі форми. Окремо слід підкреслити актуальність даної теми для України в умовах воєнного стану. Хронічний стрес, психоемоційне напруження, вимушене переміщення, порушення стабільності середовища та травматичні події значно впливають на психічний розвиток дітей і дорослих, у тому числі на стан розвитку мовлення. У таких умовах заїкання і темпо-ритмічні порушення можуть виникати або посилюватися як реакція на травматичний досвід. Це фактор визначає необхідність адаптації корекційних методик до умов підвищеного стресу, інтеграції психотерапевтичних елементів у логопедичну роботу та посилення уваги до емоційного стану дитини. Таким чином, розробка ефективних, гнучких і чутливих до соціального контексту освітньо-корекційних підходів є надзвичайно важливою для забезпечення мовленнєвого розвитку.

Мета статті полягає в узагальненні та теоретичному обґрунтуванні теоретико-методологічних засад освітньо-корекційної роботи при заїканні і темпо-ритмічних порушеннях мовлення, а також у визначенні ключових принципів і напрямів організації ефективного корекційного впливу з урахуванням індивідуальних особливостей дитини.

Виклад основного матеріалу. Заїкання, як мовленнєве порушення, проявляється у порушенні темпу, ритмічності та плавності експресивного мовлення і зумовлюється судомними скороченнями м'язів мовленнєвого апарату, що ускладнює комунікативну діяльність. Заїкання і темпо-ритмічні порушення мовлення об'єднує порушення організації темпу, ритму та плавності мовленнєвого потоку. Обидва пов'язані із особливостями регуляції мовленнєвої діяльності, а також негативно впливають на комунікативну діяльність та її ефективність.

Перші ознаки заїкання зазвичай проявляються у віці 18-24-х місяців: відбувається лексичний сплеск, і діти намагаються скомпонувати свої перші речення, підбираючи та складаючи слова [1, с. 3071]. Механізми заїкання, як стверджує дослідниця Л. Бегас, є недостатньо вивченими, оскільки в одних випадках визначається як «складний невротичний розлад, який є наслідком нервових процесів в корі головного мозку, розладу кірково-підкіркової взаємодії, дихання, голосу, артикуляції, а в інших – як складний невротич-

ний розлад, який є результатом зафіксованого рефлексу неправильного мовлення, і по-третє – як складний, переважно функціональний розлад мовлення, який з'явився внаслідок загального та мовленнєвого дизонтоґенезу й дисгармонічного розвитку особистості» [2, с. 38]. Мовленнєві судоми артикуляційного апарату поділяються на лицьові, язикові та судоми м'якого піднебіння – при заїканні найчастіше фіксуються судоми в дихальному відділі мовленнєво-рухового апарату [3, с. 568]

Поруч із зазначеними порушеннями мовлення також виділяють клатеринг – порушення, яке є схожим із заїканням або мовленням в стані хвилювання, але відрізняється тим, що відсутні судоми м'язів, немає страху перед мовленням, інтонаційних і рухових вивертів [4, с. 172].

Педагогічний досвід різних країн світу відрізняється у питанні класифікації заїкання і порушення темпо-ритмічності у мовленні. До прикладу, у американській педагогіці виділяють чотири форми заїкання за природу його причини: заїкання розвитку, психогенне заїкання, нейрогенне заїкання, клатерінг (Асоціація мовлення та слуху – ASHA) [5]. В сучасній українській логопедії переважно описуються дві клінічні форми заїкання: невротична та неврозоподібна [6, с. 4]. Українська вчена і дослідниця в питаннях мовленнєвих труднощів Ю. Рібцун пропонує більш широку класифікацію заїкання і виділяє наступні: афатичне, індуковане, клонічне, прогредієнтне, стаціонарне, рецидивуюче, тонічне, хвилеподібне [7, с. 24-25] – такий підхід відображає механізми і прояви заїкання.

Умовно виокремлюють три ступені заїкання:

I – легкий, характеризується збудженням при намаганні швидко висловлюватись,

II – помірний (середній) – за умови емоційного збудження заїкання дещо посилюється, однак у стані спокою не помітне,

III – високий (тяжкий) – заїкання супроводжується супутніми рухами та спостерігається постійно [8, с. 107].

Проблема заїкання серед дітей загострилася з моменту повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року. Посилаючись на дані ЮНІСЕФ, дослідниця Ю. Рібцун пише: «українські діти були серйозно травмовані насиллям і руйнуваннями. Вони стали свідками стількох подій, що переставали говорити» [9, с. 5]. Серед факторів воєнного стану, що спричиняють непоправні втрати у психіці, а особливо, у дітей із вразливою центральною нервовою системою, дослідниця відмічає безпосередню загрозу життю та здоров'ю людей, втрата близьких, фізичні травми. «У дітей із заїканням, внаслідок порушеної нейропластичності, кожен новий вибух чи канонада, такі життєві ситуації, як перехід до бомбосховища, переїзд тощо, щоразу створюють нову реальність, до якої дитина не в змозі адаптуватись» [9, с. 5].

Для подолання заїкання Ю. Рібцун пропонує нейропсихологічний підхід, який базується на концепції трьох функціональних блоків мозку за О. Лурією. Відтак, для забезпечення першого функціонального блоку мозку в перші три дні слід виконувати вправи: а) на стабілізацію та активізацію психоемоційного стану; б) дихальні та окорухові, масажу і самомасажу для регуляції тонусу, розтяжки (профілактика «заморожування травмою»); в) на стимулювання енергопостачання психомоторики та мовлення (розгальмовування); г) на пригадування своїх базових потреб [10, с. 88]. Забезпечення другого функціонального блоку мозку дітей із заїканням внаслідок воєнних дій слід використовувати вправи а) з розвитку слухових функцій та операцій, фонематичних процесів; б) на взаємозв'язок аналізаторних систем; в) на різні види гнозису (зоровий, слуховий, тактильний, соматогнозис); г) з удосконалення просторових уявлень; д) мовлення. [10, с. 103]. Через місяць після стресової події, яка призвела до заїкання у дитини, настає час для травмацентрованої терапії – в цей момент прочинається робота із третім функціональним блоком мозку. Як стверджує Ю. Рібцун, цей етап характеризується поверненням часового попереднього, поточного, кінцевого, просторового зорового, слухового, тактильного і кінестетичного контролю. Для цього необхідно проводити ігри з правилами для нормалізації стану короткочасної пам'яті, відновлення довільної уваги, змоги прогнозувати, організовувати, активізувати, регулювати та оцінювати результати власного мовлення [10, с. 108-109].

Дослідивши різноманітні джерела з обраної теми, ми виокремлюємо основні теоретико-методологічні засади освітньо-корекційної роботи при заїканні та темпо-ритмічних порушеннях мовлення – вони формуються на перетині кількох наукових підходів. Відповідно, теоретичною основою освітньо-корекційної роботи є системний підхід, який передбачає розгляд мовлення дитини як складної функціональної системи, тісно пов'язаної з розвитком вищих психічних функцій, моторики та емоційно-вольової сфери. Отже, ми виділили ключові складові:

1) психолого-педагогічний підхід – завдяки йому, корекційна робота спрямовується на особистість дитини, її індивідуальні особливості. Мовлення розглядається не тільки як порушення, а як чинник, що впливає на самооцінку, комунікацію, взаємодію;

2) діяльнісний підхід – відповідно до нього, мовлення формується і коригується у процесі активної діяльності, що зумовлює необхідність включення дитини у різні види комунікативно спрямованої діяльності;

3) фізіологічний підхід – акцентує увагу на формуванні правильного мовленнєвого дихання,

голосоутворення та артикуляції як підґрунтя нормалізації мовлення;

4) нейропсихологічний підхід – дає розуміння механізмів порушення темпу і ритму мовлення дитини через функціонування мозкових структур.

Ефективна освітньо-корекційна робота неможлива без дотримання принципів, ключовими серед яких ми виокремлюємо такі:

– комплексності (поєднання логопедичного, психологічного та педагогічного впливу),

– поетапності (послідовне формування навичок від простого до складного),

– систематичності (регулярність і узгодженість заходів),

– індивідуалізації (врахування типу порушення, віку дитини, особистісних характеристик).

Таким чином, теоретико-методологічні засади освітньо-корекційної роботи при заїканні та темпо-ритмічних порушеннях мовлення базуються на інтеграції міждисциплінарних підходів, що дозволяє забезпечити цілісний і науково обґрунтований вплив на розвиток мовлення дитини.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі. Узагальнення теоретичних і прикладних аспектів дослідження дає підстави стверджувати, що заїкання і темпо-ритмічні порушення мовлення є складними багатофакторними явищами, що суттєво впливають на комунікативну ефективність дитини. Ефективна освітньо-корекційна діяльність має ґрунтуватися на системному підході, який передбачає взаємозв'язок мовлення з психічними процесами, моторикою та емоційною сферою дитини. У роботі обґрунтовано ключові теоретико-методологічні засади освітньо-корекційної діяльності, серед яких провідними є психолого-педагогічний, діяльнісний, фізіологічний та нейропсихологічний підходи. Інтеграція ключових теоретико-методологічних засада освітньо-корекційної діяльності забезпечує цілісність корекційного впливу. Сучасні соціальні умови підсилюють ризики виникнення та ускладнення мовленнєвих порушень, що зумовлює потребу в адаптації освітньо-корекційних підходів до психоемоційного стану дітей. Перспективи подальших наукових пошуків є поглиблене вивчення нейропсихологічних механізмів мовленнєвих порушень і розширення можливостей інтеграції психотерапевтичних підходів у логопедичну практику.

Список використаної літератури:

1. Барсуковська Г. Модель логопедичної роботи з дітьми дошкільного віку із заїканням. *Path of Science,* 2024, Вип. 10 (5), С. 3070-3078. https://doi.org/10.22178/pos.104-29
2. Бегас Л. Корекція заїкання дітей старшого дошкільного віку засобами театралізованої діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 – корекційна педагогіка / Бегас Людмила Дмитрівна ; наук. керівник Марченко Інна Сергіївна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 239 с.
3. Стуцаренко С. Заїкання дітей як актуальна логопедична проблема. *Формування життєвої компетентності осіб з особливими освітніми потребами в системі позашкільної, спеціальної та інклюзивної освіти* [Електронне видання] : зб. наук. пр. [за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф.]. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2023. С. 566-570. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/10946
4. Козинець О., Корнєв С. Клатеринг та заїкання: диференційні ознаки. *Записки Бердянського державного педагогічного університету.* Серія : Педагогічні науки : зб. наук. пр. Бердянськ : БДПУ, 2023. Вип. 3. С. 166-175. DOI: 10.31494/2412-9208-2023-1-3
5. Stuttering and Cluttering. American Speech-Language-Hearing Association. Mode of access: https://www.asha.org/public/speech/disorders/stuttering/
6. Бабич Н., Невмержицька О. Сучасний погляд на проблему заїкання через призму міжнародних досліджень у галузі логопедії. *Українська логопедія в епоху змін.* Тези за матеріалами І Всеукраїнської науково-практичної конференції з логопедії 06 березня 2025 р. Кам'янець-Подільський. 2025. С. 3-7.
7. Рібцун Ю. Заїкання: підтримка дитини з особливими мовленнєвими потребами в освітньому середовищі: навч.- метод. посіб. К. : ФОП Цибульська В. О., 2023. 272 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/
8. Олійник І., Яценюк Л., Мойсюк В. Сучасні підходи щодо профілактики і корекції заїкання у дітей. *Імідж сучасного педагога,* 2024, Вип. 6 (219), С. 105-110. https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-6(219)-105-110
9. Рібцун Ю. В. Подолання заїкання у дітей в умовах воєнного стану. *Освіта дітей з особливими потребами: виклики воєнного часу*: матеріали VIII Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології. Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України. Київ, 2022. URL https://ispukr.org.ua/?p=9337
10. Рібцун Ю. В. Психолого-педагогічна підтримка дітей із заїканням в умовах війни: навч.-метод. посіб. К. : ФОП Цибульська В. О., 2023. 132 с.

Sukhoviienko N., Lytvyn I., Glushchenko I. Theoretical and methodological principles of educational and correctional work in the case of stuttering and tempo-rhythmic speech disorders

The article reveals the essence of stuttering and tempo-rhythmic speech disorders as complex multifactorial speech disorders that manifest themselves in the disorganization of the pace, rhythm and fluency of speech and negatively affect the child's communicative activity. It is determined that a common characteristic of these disorders is the insufficient formation of mechanisms for regulating speech activity. Modern scientific approaches to understanding the nature of stuttering are analyzed: clinical, physiological, neuropsychological, psychological and linguistic, which allowed us to substantiate the need for a comprehensive approach to organizing correctional work.

It is established that the occurrence and course of stuttering can be caused by both neurophysiological mechanisms and psychogenic factors, in particular the influence of stress and traumatic experience. The features of the manifestation of stuttering, its classification and severity are outlined, and it is also distinguished from related disorders.

It is proven that under martial law in Ukraine, the risks of stuttering and tempo-rhythmic speech disorders occurring and complications significantly increase due to psycho-emotional stress, traumatic events, stressful events and disruption of the stability of the living environment. The feasibility of using a neuropsychological approach in correctional work based on the concept of three functional blocks of the brain is substantiated. Examples of exercises for activating each block of the brain for phased work on speech development after a stressful situation that led to stuttering and tempo-rhythmic speech disorders are given.

The main theoretical and methodological principles of educational and correctional work are summarized and defined, which are formed on the basis of the integration of approaches: psychological and pedagogical (takes into account the individual characteristics of the child), activity (correction of speech in the process of active activity), physiological (attention to the correctness of breathing, voice formation and articulation), neuropsychological (impact on the functioning of brain structures). The key principles of organizing the correctional process are formulated and described: comprehensiveness, gradualness, systematicity, and individualization. It is proven that their observance ensures increased efficiency of educational and correctional work and contributes to the harmonious speech development of the child.

Key words: *speech disorders, stuttering, educational and correctional work, child development, mental functions, functional blocks of the brain.*

Дата першого надходження статті до видання: 17.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026